

L. Schuitemaker

kapitein der artillerie b.d.

Officierstractementen in de 19e eeuw

In de levensbeschrijvingen van officieren die in de vorige eeuw in ons leger dienden kan men zinnen aantreffen als: „Hij doorliep de ritmeestersrangen” of „hij werd bij Koninklijk Besluit van 20 april 1846 bevorderd tot kapitein der 2e klasse”. Met dit soort formuleringen wordt de indruk gewekt als zouden er op de hiërarchieke ladder tussen eerste luitenant en majoor enkele sporten zijn ingenomen door kapiteins en ritmeesters waartussen een soort gezagsverhouding bestond.

Alvorens ons tot de 19e eeuw te bepalen, willen wij eerst teruggaan tot de „Legerzamenstelling” van 1753, waarin wij bij sommige infanteriecompagnieën zowel een capitein als een capitein-commandant aantreffen. Die dubbele bezetting vloei- de voort uit het feit dat reeds sedert het begin van het Staatse Leger de kolonels, luitenant-kolonels en (sergeant-)majors in het regiment een eigen compagnie bezaten, waaruit zij als een soort koppelbaas-avant-la-lettre de revenuen trokken. De tractementen van de regimentsofficieren waren daarop afgestemd. Een luitenant-kolonel ontving dan ook maar f 80,- per maand. Tot 1753 telde een dergelijke maand 32 dagen, daarna werd het tractement verhoogd door de maand op 30 dagen te stellen. Voorts kreeg hij als kapitein-eigenaar van een compagnie f 150,- soldij per „heerenmaand” van 42 dagen, zodat hij in totaal ongeveer f 2600,- per jaar verdiende. Het feitelijke commando van de compagnie berustte bij de capitein-commandant, die hiervoor een soldij van f 75,- per 42 dagen ontving. De positie van deze capitein-commandant was derhalve een geheel andere dan die van de ritmeester-commandant uit de periode 1818-1843, waarmee wij ons straks zullen bezighouden.

In tegenstelling tot heden, nu aan de hand van rang en diensttijd of leeftijd het toekomstige maandsalaris in één oogopslag uit een tabel kan worden afgelezen, waren de tractementsstructu-

ren in de vorige eeuw veel gecompliceerder. Het zou te ver voeren hierop tot in details in te gaan, doch een aantal hoofdpunten dient te worden genoemd. In de eerste plaats waren in de bruto tractementen, die in een *jaar* bedrag werden uitgedrukt, veelal de vergoedingen voor het houden van één of meer dienstpaarden inbegrepen. Daardoor had men bij de artillerie reeds drie tractementen, namelijk één voor de veldartillerie, waar- bij de subalterne officieren een dienstpaard dienden te bezitten, één voor de rijdende artillerie, afgestemd op twee paarden en ten slotte één voor de onbereden of vestingartillerie, waar de subalterne officieren — in latere jaren door hun bereden collega's wat denigrerend als „stoepers” betiteld — hun diensten te voet verrichtten. Ten tweede kende men verschillende „basistractementen”, waar- bij onder meer voor de „technische wapens”, als artillerie en genie, hogere bedragen golden dan voor de infanterie en cavalerie. Op deze wijze kwam men bij de tractementsherziening van 1881 (KB van 27 januari 1881, nr 22), toen alle klasse- indelingen in de tractementssfeer verdwenen, tot een totaal van 17 verschillende schalen. Boven die tractementen kende men een groot aantal toela- gen en toeslagen. Zo kreeg de luitenant-adjutant bij de infanterie een tractementsverhoging van f 100,- 's jaars, en een kapitein-adjutant f 200,- doch hij moest daarvoor dan ook een dienstpaard onderhouden. Extra-toelagen, die dus niet in de tractementen waren verrekend, golden voor offi- cieren, werkzaam ten departemente, bij de KMA en andere onderwijsinstellingen, zoals het Instruc- tiebataljon, 's Rijks gieterij van bronzen geschut, enz. Officieren in het garnizoen Den Haag kren- gen, althans voor zover zij reeds niet uit anderen hoofde een toelage genoten, „Residentietoela- ge”. Vóór 1881 was een deel van die emolumenten rechtstreeks in de tractementen verwerkt, zodat men soms de indruk krijgt dat voor elke functie —

men sprak destijds van betrekking — een afzonderlijk tractement bestond.

In 1881 werden in de tractementsschalen ook voor het eerst „periodieke verhogingen” voor de subalterne officieren opgenomen.” Ze golden voor een tweede luitenant na 8 dienstjaren als officier, voor een eerste luitenant na 15 en 20 en voor een kapitein na 25 en 30 dienstjaren. Voordien kende men sinds 1844 voor luitenants een toeslag op het tractement: voor tweede luitenants na 10 en voor eerste luitenants na 20 dienstjaren. De verhoging bedroeg in beide gevallen f 100,- per jaar. Bovendien mocht een tweede luitenant met 10 of meer dienstjaren zich kleden als eerste luitenant, doch bleef gerangschikt als tweede luitenant. Is tegenwoordig tweede luitenant een soort „aanlooprang” die slechts gedurende korte tijd wordt bekleed, in de tijd waarover wij thans spreken was een derde van het totale aantal luitenants tweede luitenant en twee derde eerste luitenant.

Na 1813 bestonden er aanvankelijk afzonderlijke bepalingen voor het Noord-Nederlandsche Leger en de Belgische Krijgsmacht. In de daaropvolgende jaren werden beide legers verenigd en kwamen er uniforme regelingen tot stand, die in 1819 waren voltooid.

Door de vrij gecompliceerde tractementsstructuren vinden wij in de tabellen waarin de samenstelling van de verschillende staven en korpsen wordt gegeven — behalve een vermelding van de betrekkingen, rangen en graden — ook steeds het „bedrag der tractementen en soldijen per hoofd” opgenomen. Bij de cavalerie wordt dan onderscheid gemaakt tussen ritmeester en ritmeester-commandant, bij de artillerie tussen 2e kapitein en kapitein, en bij de „ingenieurs” tussen kapiteins der 1e en 2e klasse. Voor de ritmeesters willen wij dat onderscheid nader uiteenzetten.

Bij Koninklijk Besluit van 25 november 1818, nr 62, werd onder meer bepaald dat de ritmeesters bij de oneven genummerde compagnieën ritmeester 1e klasse zouden zijn en bij de even genummerde compagnieën ritmeester. Trok de afdeling — destijds kende men geen regimenten maar afdelingen — te velde dan werden steeds twee opeenvolgend genummerde compagnieën tot een eskadron samengevoegd, waarover de ritmeester 1e klasse als ritmeester-commandant het bevel voerde. Bij de reorganisatie van 1841 verdwenen de

	1e klasse	2e klasse	3e klasse
Generale staf	3	4	4
Kwartiermeesters	8	8	8
Infanterie	73	77	75
Cavalerie	15	15	16
Artillerie	32	35	35
Genie	14	13	13

Blijkens het „Officiersboekje” van 1862 waren in dat jaar de bovenvermelde aantallen kapiteins en ritmeesters in klassen verdeeld

compagnieën en waren er aanvankelijk per eskadron twee ritmeesters. In 1843 werd de betrekking van ritmeester-commandant opgeheven en restte slechts één ritmeester per eskadron. Tegelijkertijd werden *alle* ritmeesters ingedeeld in twee tractementsklassen, ongeacht hun betrekking. In 1851 conformeerde de cavalerie zich aan de andere wapens en kwamen er ook voor de ritmeesters drie tractementsklassen.

Bij de legerreorganisatie van 1841 werden de kapiteins van de Generale staf, de infanterie, de artillerie en de genie voor wat hun tractement betreft ingedeeld in drie klassen. Bij de Generale staf, de artillerie en de genie ontving een kapitein 3e klasse f 1600,- een kapitein 2e klasse f 2000,- en een kapitein 1e klasse f 2400,-; bij de infanterie resp. f 1400,-, f 1600,- en f 1800,-.

Voor de kapitein-kwartiermeester gold aanvankelijk een wat andere regeling, waarbij hij na 15 dienstjaren als kapitein een toelage van f 200,- kreeg en na 25 van f 400,-. In latere jaren werden echter ook de kapiteins-kwartiermeester in drie klassen ingedeeld.

Met de invoering van deze nieuwe regeling verdwenen bij de artillerie ook de 2e kapiteins. Bij KB van 22 maart 1841 werd een tiental 2e kapiteins kapitein 2e klasse, één kapitein 3e klasse en een ander magazijnmeester der artillerie 2e klasse zonder nadere rang aanduiding.

Aanvankelijk werd bij de vervulling van een aantal betrekkingen bestemd voor kapiteins, enig onderscheid gemaakt in klasse. Zo waren bij de grenadiers en jagers alleen maar kapiteins 1e en 2e klasse, bij de artillerie waren de compagniescommandanten bij de bereden compagnieën — de benaming „batterij” werd eerst bij KB van 8 mei 1867, nr 66 ingevoerd — kapitein 1e klasse, de kapiteins-adjutant en -(rij)instructeurs 3e klasse. Na

1850 werd echter bij de diverse betrekkingen geen onderscheid meer gemaakt.

De onderverdeling van de kapiteins in klassen geschiedde simpelweg door van alle kapiteins het oudste derde deel tot 1e klasse te „benoemen”, het daaropvolgende derde deel tot 2e klasse en de rest tot 3e klasse. Aanvankelijk geschiedde de verhoging in klasse per Koninklijk Besluit, zoals ook alle veranderingen in betrekking per KB werden geregeld. Na 1860 was daarvoor een Ministeriële beschikking voldoende. In wezen kunnen wij de klasse-indeling beschouwen als een voorloper van de tractementsverhogingen op grond van dienstjaren, zoals die na 1881 werden ingevoerd.

Met ingang van 1 januari 1874 werd de indeling

van de kapiteins en ritmeesters in drie klassen vervangen door een indeling in twee klassen. In 1881 verdwenen deze en andere klasse-indelingen.

Klaarblijkelijk had men de uitgever van de Naamen Ranglijst der Officiëren, de firma Noorduyt uit Gorinchem, niet tijdig daarvan verwittigd, want in het officiersboekje van dat jaar worden de klasse-indelingen nog vermeld.

In de vorige eeuw kende men niet alleen een klasse-indeling van een rang — aan het bestaan van kolonels en 2e kolonels alsmede van luitenant-kolonels en 2e luitenant-kolonels tot 1820 is voorbijgegaan — maar ook van een betrekking. Het tractement werd dan niet primair bepaald door de rang die werd bekleed, maar door de klasse van de

RANGEN.	Infanterie en hospitaal-soldaten.	Kavallerie.	Artillerie.			Mineurs en sappeurs.	Maréchaussée.	Koloniale werfdepôt.
			Veld.	Vesting- en Pontonniers.	Rijdende.			
Kolonel	4000	4500	4500	4500	4500	"	"	3500
Luitenant-kolonel kommandant.	3500	3900	3900	3900	3900	3400	"	3000
" " pontonniers.	"	"	"	3400	"	"	"	"
" " "	3000	3400	3400	3400	3400	"	"	"
Majoor.	2800	3000	3000	3000	3000	3000	2800	"
Kapitein of ritmeester.	1900	2400	2300	2200	2400	"	"	"
adjutant, instructeur	1700	2100	2000	1900	2100	"	"	"
of van het materieel	1600	1800	1700	1600	1800	"	"	"
1e luitenant-adjutant of instructeur in de rijkunst.	1100	1600	1400	"	1400	1200	"	1100
2e luitenant-adjutant.	1000	1400	"	"	"	"	"	"
majoor.	2200	"	2200	2200	"	"	"	"
1e klasse.	1800	1800	1800	1800	1800	"	"	1800
2e " "	1600	1600	1600	1600	1600	"	"	1600
3e " "	1400	1400	1400	1400	1400	"	"	1400
1e luitenant.	1100	1100	1100	1100	"	1100	"	1100
2e " "	900	"	900	900	"	"	"	900
Administrateur	1600	1600	1600	1600	1600	1600	"	1600
van	1200	1200	1200	1200	1200	1200	"	1200
kleeding.	1000	1000	1000	1000	1000	1000	"	1000
Kapitein	1800	2400	2300	2200	2400	2200	2400	1800
of	1600	2100	2000	1900	2100	1900	2100	1600
ritmeester.	1400	1800	1700	1600	1800	1600	1800	1400
1e Luitenant.	1000	1400	1200	1100	1400	1100	1400	1000
2e " "	900	1200	1000	900	1200	900	1200	900

Zie de verschillende formatiën der staven en korpsen, alsmede R. M. 1831, III. 80; 1842, I. 206; 1851, I. 108; 1852, I. 280 en 325 en 400; 1858, I. 38; 1854, I. 240; 1856, I. 67 en 74; 1860, I. 251 en 408; 1862, I. 3; 1863, I. 20; 1864, I. 12; 1866, I. 2 en 5; 1867, I. 309; 1869, I. 99, 156 en 229.

Volgens bovenstaande tabellen zijn de traktementen der kapiteins en ritmeesters bij den generelen staf, bij de kavallerie, bij de artillerie en bij de ingenieurs vastgesteld in verband met het aantal der dienstpaaarden, die zij thans verplicht zijn te houden. Indien het aantal te houden paarden vermeerderd of vermindert, wordt voor elk paard het traktement verhoogd of vermindert met f 100 'sjaars. Deze regel geldt ook voor de luitenanten bij het wapen der artillerie, doch de verhoging of vermindering bedraagt voor elk paard f 200 'sjaars. Art. 3, K. besl. v. 8 sept. 1852, I. 207 en art. 1, K. besl. v. 13 sept. 1852, I. 325.

Bij de maréchaussée bekomen de kapiteins divisiekommandanten het traktement als ritmeester 1ste klasse, de twee oudste kapiteins als 2e en de overige kapiteins als 3e klasse. K. besl. v. 30 juni 1869, I. 220.

In 1869 was het jaarlijkse bedrag der tractementen voor de officieren, ingedeeld bij de korpsen, vastgesteld conform de nevenstaande tabel, ontleend aan: H. Hardenberg — Handleiding tot de kennis van de bestaande krijgsregeling der Landmagt (blz. 596); voor de officieren, werkzaam bij de verschillende staven enz., golden soms wat afwijkende bedragen, verband houdende met de toeslagen behorende bij een aantal betrekkingen

betrekking die werd vervuld. Als voorbeeld mogen de plaatselijke commandanten dienen, wier betrekking tot 1881 in drie klassen was ingedeeld. De plaatselijke commandant der 1e klasse had de rang van kolonel en ontving, althans rond 1860, een tractement van f 3000,-. Een plaatselijk commandant 2e klasse kon kolonel zijn of luitenant-kolonel, maar had in beide gevallen een tractement van f 2400,-. Was hij 3e klasse dan kon hij luitenant-kolonel zijn of majoor, maar kreeg in beide rangen f 1800,-.

Een soortgelijke situatie bestond bij de magazijnmeesters der artillerie, die eveneens in drie klassen waren verdeeld; de hoogste klasse met de rang van majoor of kapitein, de 2e klasse met de rang van kapitein of 1e luitenant en de laagste klasse met 1e of 2e luitnants, dan wel een onderofficier die „de graad bezat zoals voor fortificatie-opzichters der 1e klasse is aangewezen”.

Een ander voorbeeld van een tractement, behorende bij een betrekking is dat van de „directeur van een militair hospitaal”, een tot de militaire administratie behorende officier, die 1e luitenant of kapitein kon zijn, maar altijd een tractement had

van f 1200,- tenzij hem geen „vrije woning” in het hospitaal werd geboden. In dat geval ontving hij per jaar f 200,- meer. In 1881 kreeg deze functionaris, evenals alle andere officieren, een tractement naar rang en diensttijd en werd volgens dezelfde schaal betaald als de officieren van de plaatselijke staf. De tractementen van die groep waren met die van de administrateurs van kleding en wapening wat lager dan die van de officieren bij de infanterie.

Tot slot nog de — onwillekeurig opkomende — vraag of de unieke Belgische rang van kapitein-commandant is terug te voeren op de periode van vóór 1830 toen het (gemeenschappelijke) leger ritmeesters-commandanten en 2e kapiteins kende. Het Koninklijk Museum van Leger en van Krijgsgeschiedenis te Brussel kon daarop geen antwoord geven, aangezien de oude archieven zijn verdwenen of vernietigd. De „graad” van „capitaine-commandant” was een gevolg van een besluit van 7 juli 1847 en verving de daarvóór gebezigde term van „capitaine de 1e classe”. Dat gold voor de cavalerie en de artillerie. Bij de infanterie werd de nieuwe graad in 1890 ingevoerd.

Literatuur

H. Hardenberg — *Overzicht van de voornaamste bepalingen betreffende sterkte, samenstelling, betaling, verzorging en verpleging van het Nederlandsche leger sedert de Vrede van Utrecht in 1713 tot den tegenwoordigen tijd*. Gebr. van Cleef, Den Haag (1861).

H. Hardenberg — *Handleiding tot de kennis van de bestaande kriegsregelingen der Landmagt*. Erven Doorman, Den Haag (1869); met vervolg (1875).

E. van Gendt — *Handleiding tot de kennis van het beheer van het Nederlandsche Leger*. Gebr. van Cleef, Den Haag (1882).

